

رسالة محمد بن عبد الله
صلى الله عليه وسلم

بِسْمِ تَعَالَى

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد شاهرود

دانشکده علوم انسانی، گروه تاریخ

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد ((M.A.))

گرایش: تاریخ ایران دوره اسلامی

عنوان

آسیب شناسی شیوه حکومتی زیاریان

استاد راهنما:

دکتر ابوالحسن شهواری

استاد مشاور:

دکتر محمد نبی سلیم

نگارش:

سارا اخوت

تابستان ۱۳۹۱

سپاس بیکران بر همکاری و راهنمایی استاد فرهیخته جناب آقای دکتر شهواری و با تقدیر و تشکر شایسته از استاد گرامی ام جناب آقای دکتر سلیم که با نکته های دلاویز و گفته های بلند، صحیفه های سخن را علم پرور نمودند و همواره راهنما و راه گشای نگارنده در اتمام و اکمال پایان نامه ام بودند.

و تقدیر و تشکر از همه کسانی که مرا در انجام این پایان نامه یاری نمودند.
شکر خدا که هر چه طلب کردم از خدا بر منتهای همت خود کامران شدم.

تقدم به:

پدرم به استواري كوه
مادرم به زاللي چشمه
همسرم به صميمت باران
دخترم به طراوت شبنم

فهرست مطالب

نوع	صفحه
چکیده	۱
فصل اول: کلیات	۳
۱-۱- بیان مسأله	۴
۱-۲- اهمیت و ضرورت تحقیق	۵
۱-۳- اهداف تحقیق	۶
۱-۴- پیشینه ادبیات تحقیق	۶
۱-۵- سوالات پژوهشی	۷
۱-۶- فرضیات تحقیق	۷
۱-۷- متغیرهای تحقیق	۸
۱-۸- پیشینه تحقیق	۸
۱-۹- مراحل و روشهای اجرای پژوهش	۹
۱-۱۰- سازماندهی تحقیق	۱۲
فصل دوم: جغرافیای تاریخی طبرستان و جرجان (گرگان)	۱۳
۲-۱- جرجان و طبرستان و دیلمان از دیدگاه مورخین و جغرافیدانان	۱۴
۲-۲- جغرافیای تاریخی طبرستان و جرجان (گرگان)	۱۷
۲-۲-۱- جرجان (گرگان) از دیدگاه باستان شناسان	۱۷
۲-۲-۲- جغرافیای تاریخی جرجان (گرگان)	۱۸
۲-۲-۳- پیشینه تاریخی جرجان (گرگان)	۲۰
۲-۲-۴- وجه تسمیه جرجان (گرگان)	۲۲
۲-۲-۵- پیشینه تاریخی شهر جرجان	۲۳
۲-۳- پیشینه تاریخی طبرستان	۲۷
۲-۳-۱- طبرستان بعد از اسلام	۳۲
۲-۴- سرزمین دیلم	۳۶
۲-۵- موقعیت جغرافیای نواحی شمالی ایران	۳۹
۲-۶- شرایط اقلیمی جرجان (گرگان) و طبرستان	۴۱
۲-۷- راههای جرجان (گرگان) و طبرستان	۴۳
۲-۸- ویژگیهای جغرافیایی جرجان (گرگان) و طبرستان	۴۴

- ۹-۲- وضعیت اقتصادی و اجتماعی مردم طبرستان و جرجان..... ۴۶
- ۱۰-۲- بناهای تاریخی زیاریان..... ۴۸
- ۱۰-۲-۱- حبل آباد..... ۴۸
- ۱۰-۲-۲- قبر مرداویج..... ۴۸
- ۱۰-۲-۳- کتیبه مسجد تاریخانه دامغان..... ۴۹
- ۱۰-۲-۴- مناره زیار..... ۴۹
- ۱۰-۲-۵- بنای برج قابوس..... ۴۹
- ۱۱-۲- آثار احتمالی زیاریان..... ۵۸

فصل سوم: روند تحکیم و تکوین حکومت زیاریان..... ۵۹

- ۱-۳- علویان طبرستان و زمینه های شکل گیری حکومت زیاریان..... ۶۰
- ۲-۳- حکومت اسفار و قدرت گرفتن مرداویج بن زیار..... ۶۴
- ۱-۲-۳- مرداویج و دستگاه خلافت..... ۶۵
- ۲-۲-۳- مرداویج و خصوصیات وی..... ۶۷
- ۳-۲-۳- علل قتل مرداویج..... ۶۹
- ۳-۳- وشمگیر بن زیار..... ۷۰
- ۱-۳-۳- اتحاد وشمگیر با ماکان کاکي..... ۷۰
- ۲-۳-۳- قیام لشکر بن مردی..... ۷۱
- ۳-۳-۳- قیام ابوموسی بن بهرام..... ۷۱
- ۴-۳-۳- نزاع ماکان در گرگان با ابوعلی احمد بن محتاج چغانی..... ۷۱
- ۵-۳-۳- اتحاد ابوعلی و بوئیان علیه وشمگیر..... ۷۲
- ۶-۳-۳- قیام حسن بن فیروزان به خونخواهی ماکان بر ضد وشمگیر..... ۷۲
- ۷-۳-۳- خصوصیات و منش وشمگیر..... ۷۳
- ۸-۳-۳- مرگ وشمگیر..... ۷۴
- ۹-۳-۳- فرزندان وشمگیر..... ۷۵
- ۴-۳- بیستون بن وشمگیر..... ۷۵
- ۵-۳- قابوس بن وشمگیر..... ۷۶
- ۱-۵-۳- مرحله اول حکومت شمس المعالی قابوس بن وشمگیر..... ۷۷
- ۲-۵-۳- بازپس گیری حکومت توسط قابوس..... ۷۹
- ۳-۵-۳- مرحله دوم حکومت قابوس..... ۸۰

۸۲صلح قابوس با آل بویه	۳-۵-۴
۸۲شورش اسپهبد شهریارین دارا باوندي	۳-۵-۵
۸۳قابوس و منتصر ساماني	۳-۵-۶
۸۴توطئه قتل قابوس	۳-۵-۷
۸۵ويژگيهاي شخصيتي قابوس	۳-۵-۸
۸۷منوچهر	۳-۶-۶
۸۸۱-مناسبات منوچهر با محمود	۳-۶-۱
۸۹۲-مذهب و خصايل منوچهر	۳-۶-۲
۸۹۷-حکومت انوشیروان و باکالیجار	۳-۷-۷
۹۰۱-دوره اول مناسبات انوشیروان با غزنویان	۳-۷-۱
۹۲۲-یورش سلطان مسعود به گرگان و طبرستان	۳-۷-۲
۹۲۳-حکومت مجدد باکالیجار	۳-۷-۳
۹۳۴-حکومت مجدد انوشیروان	۳-۷-۴
۹۴۸-حکام محلي زياري	۳-۸-۸
۹۶۱-۸-حکومت دارا ابن قابوس (اسکندر)	۳-۸-۱
۹۷۲-۸-حکومت کیکاووس (عنصرالمعالي)	۳-۸-۲
۹۷۹-۳-گیلان‌شاه و پایان کار زیاریان	۳-۹-۹
۹۹۱-۹-دلایل انقراض آل زیار	۳-۹-۱
فصل چهارم: بررسی شیوه حکومتي زیاریان و تعامل آنها با سایر حکومتهاي هم		
زمان با آل زیار		
۱۰۰	
۱۰۲۱-۴-اوضاع سياسي ايران و تجزيه جهان اسلام در عصر عباسيان	۴-۱-۱
۱۰۳۲-۴-دوره حکومتهاي محلي در شرق خلافت عباسي (حکومتهاي متقارن)	۴-۲-۲
۱۰۴۳-۴-چگونگي مناسبات آل زیار و تعامل ایشان با خلفاي عباسي	۴-۳-۳
۱۰۵۱-۳-۴-چگونگي تعامل جانشینان مرداویج با عباسیان	۴-۳-۱
۱۰۸۴-۴-بررسی شیوه حکومتي زیاریان	۴-۴-۴
۱۱۰۵-۴-روابط آل زیار با سامانیان	۴-۵-۵
۱۱۴۶-۴-بررسی روابط آل زیار با غزنویان	۴-۶-۶
۱۱۵۷-۴-بررسی روابط آل زیار با سلجوقیان	۴-۷-۷
۱۲۰۸-۴-بررسی روابط آل زیار با آل بویه	۴-۸-۸
۱۲۱ فصل پنجم: ساختار حکومتي زیاریان	

۱۲۱	۱-۵-تعريف حكومت.....
۱۲۴	۲-۵-طبقه بندي حكومتها.....
۱۲۶	۳-۵-تعريف دولت.....
۱۲۷	۴-۵-تفاوت دولت و حكومت.....
۱۲۸	۵-۵-تعريف حكومت محلي.....
۱۲۹	۱-۵-۵-ابعاد حكومت محلي.....
۱۳۱	۲-۴-۵-عوامل و عناصر تعيين كننده ساختار وظيف و ماهيت حكومتهاي محلي.....
۱۳۲	۶-۵-تحليلي بر نوع حكومت زياريان.....
۱۳۳	۷-۵-اجزا ساختار حكومت آل زياريان.....
۱۳۵	۸-۵-اجزا ساختار قدرت آل زياريان.....
۱۳۶	۱-۸-۵-امير.....
۱۳۸	۲-۸-۵-اميرزادگان.....
۱۴۱	۳-۸-۵-خاندان امارت.....
۱۴۳	۴-۸-۵-نظاميان.....
۱۴۶	۵-۸-۵-وزيران.....
۱۴۷	۶-۸-۵-كانون هاي قدرت.....
۱۴۸	۷-۸-۵-توده مردم.....
۱۵۰	فصل ششم: مباني مشروعيت آل زياريان.....
۱۵۲	۱-۶-تعريف مشروعيت.....
۱۵۳	۱-۱-۶-خلافت و دولتهاي مستقل شرقي.....
۱۵۴	۲-۱-۶-سلسله هاي اسلامي ايراني و مسئله مشروعيت ديني.....
۱۵۵	۳-۱-۶-سلاطين و «عهد ولواي» خلافت.....
۱۵۶	۴-۱-۶-مشروعيت «شمشير».....
۱۶۲	۲-۶-سلسله زياريان و انواع مشروعيت آنها.....
۱۶۴	۱-۲-۶-مشروعيت ديني.....
۱۶۵	۲-۲-۶-مشروعيت اجتماعي.....
۱۶۷	۳-۲-۶-مشروعيت قومي-قبيله اي.....
۱۷۱	۴-۲-۶-مشروعيت سياسي.....
۱۷۲	۵-۲-۶-مشروعيت اخلاقي-فردي.....
۱۷۳	فصل هفتم: آسيب شناسي و بررسي نقاط قوت و ضعف شيوه حكومتي زياريان.....

۱۷۳	۱-۷- مفهوم آسیب شناسی حکومتی.....
۱۸۰	۲-۷- ضرورت آسیب شناسی.....
۱۸۳	۳-۷- آسیب شناسی اجتماعی حکومت زیاریان.....
۱۹۲	۴-۷- آسیب شناسی اقتصادی حکومت زیاریان.....
۱۹۳	۵-۷- آسیب شناسی سیاسی حکومت زیاریان.....
۱۹۵	نتیجه گیری و پیشنهادات
۱۹۶	نتیجه گیری.....
۱۹۷	چند پیشنهاد برای تحقیق.....
۲۰۰	منابع و مأخذ.....
۲۰۰	فهرست منابع فارسی.....
۲۰۲	فهرست منابع عربی.....
۲۰۲	فهرست مأخذ.....
۲۰۳	فرهنگها و دایره المعارفها.....
۲۰۴	مقالات.....
۲۰۵	سایت ها.....
۲۰۶	پیوستها (نمودارها و جدول ها).....
۲۰۷	نسب نامه زیاریان.....
۲۰۸	فهرست اسامی امرای زیاریان و زمان حکومت.....
۲۰۹	نسب نامه زیاریان به ضمیمه پیوندهای سببی (ازدواج).....
۲۱۰	عکس گنبد قابوس.....
۲۱۰	عکس شهر باستانی جرجان.....
۲۱۱	چکیده به زبان انگلیسی.....

چکیده

زیاریان ، سلسله ای از پادشاهان ایرانی بودند که ، بیش از یکصد سال بر پاره ای از سرزمینهای گرگان ، قومس ، طبرستان ، دیلم ، قزوین ، ری، اصفهان و خوزستان فرمانروایی داشتند.

پایتختشان در آغاز اصفهان و سپس ری و گرگان بود. بنیان گذار این سلسله مرداویج بن زیار بن وردان شاه گیلانی از فرماندهان لشکر اسفارین شیرویه بود که اسفار خود نیز ، از عمال امیرنصرین احمد سامانی بود که والی گرگان بود. بعد از مرداویج برادرش وشمگیر و پس از وشمگیر ، دو پسرش بهستون و قابوس به حکومت رسیدند و حکام بعدی زیاریان عبارت بودند از: منوچهر پسر قابوس و انوشیروان پسر منوچهر. بعد از آنها دارا و کیکاووس به حکومت رسیدند که در دوره حکومت آنها قلمرو زیاریان در حد مرزهای گرگان و طبرستان محدود شده بود.

اکثر امیران زیاری می کوشیدند تا یک حکومت متمرکز مستقل ایرانی با تکیه بر فرهنگ و آداب و رسوم ایرانی تشکیل دهند و خود را تا حد امکان از اطاعت خلفای عباسی بیرون آورند. اما برای دوام و بقای حکومت خود گاه ناچار بودند با خلفای عباسی و دستگاه خلافت از در دوستی درآمده و آنها را علیه خود تحریک نکنند و این امر در دوران امیران متأخر زیاری بیشتر نمود داشت.

گاهی نیز زیاریان برای تداوم حکمرانی خود بعنوان امیران دست نشانده حکومتی همزمان با خود همچون سلجوقیان و یا غزنویان و ... در مناطق تحت سیطره خود حکومت می کردند. دربار امیران آخر زیاری همچون قابوس، منوچهر و کیکاووس محل آمد و شد شعراء، علما و ادبا بود و امرای متأخر زیاری اغلب افرادی علم پرور، ادیب و فاضل بودند و کمتر به کار کشورگشایی و جنگ علاقه نشان می دادند. زیاریان به دلایلی نظیر مخالفت با دستگاه خلافت، رودر رو قرار گرفتن با حکومتی همسایه و ناکارآمدی و عدم شناخت از مسائل سیاسی و جنگاوری امیرانشان، هرگز نتوانستند از حد یک حکومت محلی کوچک پا را فراتر گذاشته و به آرزوی دیرین امیران خود یعنی ایجاد یک حکومت مستقل مرکزی کاملاً ایرانی برسند.

طلوع و غروب این سلسله به نحو جالبی تأثیر محیط و زمانه را در تحول نسلهای انسانی نشان می دهد: این تحول در نزد آل زیار در وجود مرداویج، از احساسات ضد تازی آغاز و در وجود قابوس به اوج عرب مآبی منجر شد. در رفتار وشمگیر با خشم و تحقیر نسبت به خلافت عباسی و بعد با کنار آمدن با آنها ظاهر شد و در کردار منوچهر به اطاعت و انقیاد نسبت به سلطانی که خود را مولی امیرالمؤمنین می خواند، رسید. یک سده فاصله بین آغاز و انجام قدرت این سلسله مرداویج تندخوی تا کیکاووس خردمند و آرام، امیران زیاری را شایسته آن کرد که قرنهای حکمت و اخلاق به نسلهای بعدی تعلیم دهند.

از سلسله زیاریان دو شاهکار ادبی و معماری جاودانه برجای مانده است. شاهکار ادبی آنها، قابوسنامه و شاهکار معماری آنان گنبد قابوس (بلندترین برج آجری جهان)، است که در تیر ماه ۱۳۹۱ بعنوان پانزدهمین اثر ملی ایران، در فهرست آثار جهانی (یونسکو) ثبت شد.

روش گرد آوری اطلاعات در پروسه این تحقیق، شیوه و الگوی مرسوم در مطالعات علوم انسانی و بهره گیری از منابع و مدارک و اسناد موجود و مربوط به موضوع تحقیق و بررسی میدانی و مراجعه به مراکز مطالعاتی و همچنین به شکل کتابخانه ای می باشد.

در بررسی آسیب شناسی شیوه حکومتی این سلسله می توان چنین نتیجه گرفت که، انحطاط و اضمحلال این سلسله همزمان با قدرت گرفتن سلسله های بزرگی همچون غزنویان و سلجوقیان بود و حضور قدرتمند آنها در عرصه سیاسی کشور، و همچنین ناکار آمدی امیران این سلسله در عرصه سیاست، عامل مهمی در تضعیف و سقوط این سلسله و عدم موفقیت آنها بود.

اگرچه زیاریان در آغاز، از نظر سیاسی اندکی به دستگاه خلافت وابسته بودند ولی از نظر فرهنگی کاملاً مستقل بودند و رفته رفته در دوران امیران بعدی، از این استقلال در هر دو زمینه سیاسی و فرهنگی کاسته شد، تا اینکه کاملاً وابسته به قدرت های همسایه و حکومت های متقارن شدند. زیاریان اگر در ابتدا با اتکا به قدرت خود، سرزمین های نسبتاً وسیعی را متصرف شدند، اما با کم شدن قدرت آنها، همسایگان بتدریج قلمرو آنها را محدود کرده تا جائیکه تبدیل به یک حکومت محلی در منطقه گرگان و طبرستان شدند.

کلید واژه: زیاریان، دستگاه خلافت، عباسیان، مرداویج، وشمگیر، قابوس

فصل اول : کلیات

۱-۱ بیان مساله

سرزمین گسترده ایران، به خاطر پهناوری و دیرپایی و اصالت تاریخی خود، دارای فراز و نشیبهای فراوان بوده و فرهنگهای متنوع و اندیشه‌ها و مذاهب گوناگون را در خود پرورانده است. جدا کردن دوره‌ای از تاریخ ایران که با فتوحات اعراب آغاز و به توسعه طلبی زبیریان میرسد، از تاریخ بسیار دشوار است. از آنجایی که بیشتر منابع به زبان عربی نوشته شده‌اند و عمدتاً به قضایای عمومی اختصاص دارند، بازسازی سرگذشت زبیریان و دانستن تاریخ این سلسله که بخشی از تاریخ ایران است، برای همه بخصوص محققین و پژوهشگران عرصه تاریخ مفید و حائز اهمیت می‌باشد.

سلسله زبیریان یکی از حکومت‌های محلی بودند که در قرن سوم و چهارم در مناطقی از ایران از جمله طبرستان و گرگان، با اندیشه استقلال طلبی و احیای سنن ایران باستان، حکمرانی می‌کردند. موسس سلسله زبیریان مرداویج بن زیار بود. مرداویج در آغاز یکی از فرماندهان سپاه اسفاریز شایسته دیلمی بود. قراین نشان می‌دهد که پیش‌تر مرداویج در لشکر علویان -ناصرکبیر- و سامانیان شهرت داشته است و وقتی که اسفاریز با لشکر خراسان به سوی طبرستان عزیمت کرد، مرداویج را که فرمانده سرشناسی بود به لشکر خود دعوت نمود. در جنگی که بین سپاه اسفاریز به فرماندهی مرداویج و داعی درگرفت، داعی توسط مرداویج بقتل رسید. سرانجام مرداویج توانست، در سال ۳۱۹ ه.ق اسفاریز را از بین برده و سرزمین‌های تحت سلطه وی را به تصرف خود درآورد و سلسله زبیریان را با هدف تشکیل یک حکومت مستقل ایرانی تاسیس نماید. زبیریان در طول مدت حکومت خود، هرگز موفق به تشکیل یک سلسله مستقل در کل سرزمین ایران نشدند و تا پایان دوره زمامداری خود، در حد یک حکومت محلی باقی ماندند و سرانجام حکومت تقریباً ۱۶۴ ساله آنها به دلایلی نظیر رویارویی و مخالفت با دستگاه خلافت، جنگ‌های متعدد با حکومت‌های متقارن و محلی و گاه "عدم ارتباط گسترده با آن حکومت‌ها و در برخی موارد تحت حمایتی آنها، شکست خورده و سقوط کردند. لذا با توجه به موضوع پایان نامه و همچنین اهمیتی که شیوه حکمرانی امرای آل زیار در بررسی تاریخ سیاسی، اجتماعی و فرهنگی این سلسله دارد، ارزیابی و آسیب شناسی عوامل سقوط و عدم موفقیت این سلسله، حائز اهمیت است. رمز جاودانگی روزگار زبیریان و ستایش جهانیان از این عصر، در دستاوردهای عظیم و خیره کننده آن

در عرصه های گوناگون علمی ، ادبی و فرهنگی و هواخواهی از فکر و اندیشه ایرانی می باشد. این پژوهش به بیان جزئیات این دوره تاریخی و نقاط قوت و ضعف این سلسله می پردازد. زیاریان در کنار احیا و تداوم فرهنگ و تمدن ایران باستان ، به متحول ساختن مبانی اندیشه اسلامی در قالبهای نوین و خلاق نیز برآمدند. این سلسله در پرتو اسلام، شعور و نگرش ایرانیان را رونق بخشیده و بدان جلوه عالمگیر دادند. بزرگترین هنر زیاریان ، ایجاد یک فضای مساعد با عنایت به مکتب اسلام، در دورترین فاصله از حاکمیت خلفای عرب بود که در آن به دور از اندیشه های متعصبانه ، به بسط آزاد اندیشی و تساهل و تسامح و مدارا با افکار گوناگون و شخصیت های علمی و فرهنگی می پرداختند. متأسفانه در زمینه بررسی و شناخت این مقطع از تاریخ ایران، تحقیقات گسترده و جامعی که در بردارنده وضعیت سیاسی ، نظامی ، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی آن دوره باشد، بطور خیلی معدود صورت گرفته است و اگرچه منابعی که به این موضوع پرداخته اند، بسیار ناقص و پراکنده هستند، با اینهمه، امید می رود که خواننده آگاهی هایی را که درباره این دوره می خواهد، بیابد. اگر در برخی زمینه ها کاستی هایی وجود دارد ، می توان گفت که این پژوهش در واقع تنها بخشی از کل تاریخ پر فراز و نشیب سلسله زیاریان است و قسمت زیادی از تاریخ این سلسله هنوز در پرده ابهام باقی مانده است.

۱-۲- اهمیت و ضرورت تحقیق

از آنجایی که بر روی موضوع این پایان نامه تاکنون تحقیق جدی و جامعی انجام نشده است ، اهمیت و ضرورت انجام این پژوهش را می توان چنین برشمرد:

الف- بررسی خصوصیات نظام اداری ایران در دوره زمامداری آل زیار از دیدگاه نظریه های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی و تفکر و تأمل بر نقاط قوت و ضعف این ساختار حکومتی برپایه مستندات تاریخی.

ب- مطالعه و بررسی شیوه حکومتی زیاریان جهت دستیابی به وجوه آسیب پذیر نهاد مدیریتی و نظام حکومتی زیاریان و بهره گیری از تجربیات آن دوران و استفاده از نتایج بدست آمده در طول تحقیق و بررسی رابطه آنها با مساله انقراض و اضمحلال این سلسله.

ج- با توجه به خلاء موجود و نبود اطلاعات وافی و کافی در حوزه مطالعات اجتماعی و فرهنگی و سیاسی تحقیقات نوین در باب سلسله زیاریان و بخصوص اندیشه های سیاسی آن دوره ، تحقیق حاضر می تواند یک گام جدید در این زمینه تلقی شود.

۱-۳-اهداف تحقیق

الف-هدف اصلی از این تحقیق ، در چهارچوبه تولید علم و ارائه فرضیه علمی و مستدل می گنجد.
ب- یکی از اهدافی که در نگارش این پژوهش مد نظر نگارنده بوده است، آشنایی با تاریخ سلسله زیاری و بررسی تعامل و ارتباط آنها با سایر حکومت‌های محلی و دستگاه خلافت عباسی و مهمتر از همه مشخص نمودن نکات برجسته و همچنین نقاط قوت و ضعف شیوه حکومتی زیاریان می باشد.

۱-۴-پیشینه ادبیات تحقیق

در مورد تحقیقاتی که درباره سلسله زیاریان تاکنون صورت گرفته به تعداد معدودی پژوهش ، آنهم تقریباً نارسا و محدود میتوان اشاره کرد. متأسفانه در همین حد نارسا و محدود ، خارجیان را به مراتب میتوان موفق تر از ایرانیان دانست. یکی از اولین تحقیقات در مورد این سلسله مربوط به کلمان هوار در رساله ای بنام *Les Ziarides* می باشد که در سال ۱۹۲۲ میلادی در پاریس منتشر شد و بعد از او لویی رابینو در مقاله (تاریخ مازندران و فرمانروایان آن سامان) بحثی پیرامون زیاریان کرده است. ادموند کلیفورد باسورث نیز یکی از پژوهشگران غربی است که مقاله ای با موضوعیت (نکاتی چند در باب وقایع تاریخی مربوط به آل زیار در گرگان و طبرستان) دارد.

ویلفرد مدلونگ در مقاله (سلسله های کوچک شمال ایران) در جلد چهارم تاریخ ایران کمبریج مطالبی راجع به مناسبات زیاریان با زیدیان ارائه نموده است.

در مورد نسب نامه خلفا و شهریاران اثر ادوارد ریترفن زامباور ، مطالبی را در مورد نسب امرای آل زیار ارائه کرده است.

ریچارد ن. فرای نیز مقاله ای تحت عنوان (اندرزنامه کایوس بن اسکندر بن کاپوس بن وشمگیر) دارد.

در میان محققین ایرانی می توان از اردشیر برزگر در جلد دوم تاریخ تبرستان و عباس اقبال در رساله (قابوس وشمگیر زیاری) و مقاله (آل زیار) از حسین عماری در جلد دوم دائرة المعارف اسلامی و ملکزاده بیانی در ۲ مقاله تحت عنوان (سکه های زیاری) و نهایتاً کتاب (تاریخ سلسله زیاری) میترا مهر آبادی که در کتابش به طور تقریباً مفصل به بررسی تاریخ سیاسی این سلسله پرداخته است، اشاره کرد.

۱-۵-سوالات پژوهش:

الف-سوال اصلی:

در بررسی آسیب شناسی شیوه حکومتی زیاریان ، نقاط قوت و ضعف شیوه حکومتی این سلسله چه عواملی بوده است؟

ب- سوالات فرعی:

۱- نقش دستگاه خلافت عباسی در اضمحلال و شکست این سلسله تا چه اندازه موثر بوده است؟

۲- خصوصیات و ویژگیهای امیران سلسله زیاری چگونه بوده است؟

۳- شیوه حکومتی امیران زیاری چه تاثیری بر اوضاع فرهنگی آن عصر داشته است؟

۴- سیاست اداری حکمرانان زیاری چگونه بوده است؟

۱-۶-۱- فرضیات تحقیق

۱-۶-۱- به نظر می رسد دلیل شکست و عدم موفقیت این سلسله ، مخالفت با دستگاه خلافت عباسی و رویارویی و مقابله با حکومتهای محلی وقت بوده است.

۲-۶-۱- امیران نخستین این سلسله افرادی تندخو و خشن با روحیه جنگاوری بوده ولی امیران متاخر آنها عموماً افرادی علم پرور ، فاضل و ادیب بوده اند .

۳-۶-۱- به نظر می رسد شیوه حکومتی امیران این سلسله و توجه آنها به فرهنگ و علوم مختلف ، دربار آنها را به محیطی امن برای دانشمندان و علمای عصر خویش تبدیل کرده بود. به همین دلیل دوران حکومت آنها را می توان اوج شکوفایی علم و ادب و اعتلای تمدن ایرانی دانست.

۴-۶-۱- به نظر میرسد سیاست نادرست اداری زیاریان و عدم وجود سیستم اداری و دیوانی مناسب همانند سایر حکومتهای هم عصر با آنها، در عدم پیشبرد اهداف امیران این سلسله موثر بوده است.

۱-۷-۱- شیوه و روش تحقیق:

شیوه پژوهش در این پایان نامه ، از الگوی مرسوم در مطالعات علوم انسانی و استفاده از منابع و مدارک و اسناد موجود و مربوط به موضوع تحقیق و همچنین بررسی میدانی می باشد.

۱-۷-۱- روش گرد آوری اطلاعات:

روش گرد آوری اطلاعات در پروسه تحقیق ، مراجعه به مراکز مطالعاتی و به شکل کتابخانه ای و همچنین تا حدودی تحقیقات میدانی می باشد.

الف- پژوهش کتابخانه ای- در این روش و مرحله ، پژوهشگر به گردآوری منابع مطالعاتی خواهد پرداخت.

ب-در این مرحله ، بازدید و بررسی میدانی از شهر باستانی جرجان ، گنبد قابوس و موزه گرگان، همچنین مصاحبه و گفتگو با پژوهشگران در دستور کار قرار گرفت، تا اطلاعات لازم جمع آوری و طبقه بندی شود.

ج- مرحله آخر، بازبینی و تحلیل داده های حاصل از پژوهش های کتابخانه ای و میدانی و نتیجه گیری آنها می باشد.

۱-۷-۲- ابزار گردآوری اطلاعات:

ابزار جمع آوری اطلاعات عمدتاً شامل فیش، بانکهای اطلاعاتی و منابع کتبی و کتابخانه ای و اموال منقول فرهنگی موجود در موزه ها می باشد.

۱-۷-۳- روش تجزیه و تحلیل اطلاعات:

بر اساس بررسی مقایسه ای اطلاعات در منابع و متون مختلف و مطابقت داده های مستدل و مستند جهت انجام یک پژوهش علمی و بیطرفانه می باشد.

۱-۸- موانع و مشکلات تحقیق:

درمورد موانع و مشکلاتی که در تهیه و نگارش این پایان نامه باید به آن اشاره داشت ، اینست که ، درمیان کتب تاریخی هیچ کدام به تنهایی به ذکر وقایع امیر یا امیران آل زیار اختصاص ندارد. در مورد بعضی از شاهان و سلاطین ایرانی چنین کتابهایی نوشته شده که حاوی اطلاعات سودمندی می باشد. در واقع این سلسله و این برهه از تاریخ ایران از دید بسیاری از نویسندگان دور مانده است. به همین دلیل یکی از مشکلات در راه تحقیق در مورد این سلسله ، عدم وجود اطلاعات از حوادث زندگی امیران آن و جنگهایشان می باشد و حتی تعدادی از امیران آنها گمنام مانده یا در مورد زمان و نحوه زمامداری آنها تردید شده است.

یکی دیگر از مشکلات در بررسی این سلسله وجود اختلاف در تواریخ ذکر شده در منابع می باشد که آن نیز باعث ایجاد تردید در نتیجه گیری داده ها می شود.

عمده ترین مشکلات موجود در راه این تحقیق را می توان پراکندگی ، تناقض، نارسایی، تقلیدی و تکراری بودن و در بسیاری موارد کمبود و عدم دسترسی به مطالب مربوط به این دوره از تاریخ ایران عنوان کرد.

۱-۹- معرفی و نقد منابع:

درنگارش این پایان نامه از منابع متعددی استفاده شده که همه آنها از نظر ارزش و میزان اطلاعات یکسان نیستند. برخی از این منابع جز منابع دسته اول و برخی جز ماخذ یا مقالات و تحقیقاتی است که

علاقمندان در عرصه تاریخ به نگارش آن پرداخته اند. در میان کتب تاریخی فقط چهار کتاب در مورد تاریخ محلی منطقه گرگان و طبرستان نگاشته شده که آن هم مربوط به سالهای بعد از پایان دوره حکومت زیاریان می باشد.

غیر از تاریخهای محلی ، بعضی از کتابهای تاریخ عمومی به دلیل نزدیکی با دوره زیاریان و ارتباط موضوعی با موضوع مورد بحث مورخ، به بررسی زندگی امیران زیاری پرداخته اند. بنابراین به طور کلی منابع مورد استفاده در این تحقیق را می توان به ۵ گروه تقسیم کرد:

الف-تاریخ عمومی

ب-تاریخ محلی

ج-جغرافیای تاریخی

د-منابع دیگر

ه-تحقیقات و مقالات

الف-تاریخ های عمومی: برخی از کتابهای تاریخ عمومی در دوره ای مقارن با حکومت زیاریان نوشته شده و به دلیل دخالت سلسله زیاریان در اوضاع سیاسی آن دوران ، از این خاندان در کتاب ها صحبت شده است. از جمله این کتاب ها می توان به الکامل ،تاریخ یمنی ،العبر ، حبیب السیر ، تجارب الامم ،مروج الذهب و تاریخ بیهقی اشاره کرد.

۱-الکامل: کتابی است که توسط عزالدین علی بن اثیر نوشته شده است.که اطلاعات ارزشمندی درباره امیران نخستین و میانی زیاری ارائه نموده است.

۲-تاریخ یمنی: توسط ابونصر محمدبن عبدالجبار عتبی نگاشته شده است و بعدها توسط جرفاذقانی ترجمه شد.عتبی ، که در دربار سامانیان بوده است ، اطلاعات ارزشمندی درباره دوران اقامت قابوس در دربار آل سامان نقل کرده است.اصل این کتاب به زبان عربی است.

۳-العبر: که توسط عبدالرحمن بن محمد خلدون نوشته شده و در جلد دوم و سوم آن به تفصیل به تاریخ زیاریان پرداخته است.

۴-حبیب السیر:که توسط خواند میر نگاشته شده و از منابعی مثل التاجی و تاریخ طبرستان برای تالیف کتاب خود استفاده نموده است.

۵-تجارب الامم: این کتاب که به وسیله ابوعلی احمد بن مسکویه تالیف شده است ، مطالب ارزنده ای از تاریخ آل زیار ، از عصر مرداویج تا اوایل عصر قابوس و مناسباتشان با آل بویه که ابن مسکویه در

دربار آنها می زیسته است ، را در بر دارد. اگرچه اغلب او را مورخ بی طرفی قلمداد کرده اند، اما گاهی در نوشته هایش تعصب نسبت به بوئیان به چشم می خورد.

۶- مروج الذهب: علی بن حسین مسعودی در کتاب خود اطلاعات بسیار مفیدی از چگونگی روی کار آمدن زیاریان ، درگیریهای مرداوید با اسفار ، فتوحات مرداوید و خصوصیات اخلاقی و چگونگی به قتل رسیدن او به خواننده می دهد.

۷- تاریخ بیهقی: ابوالفضل محمد بن حسین بیهقی در کتاب خود در مورد انوشیروان و باکالیجار به تفصیل سخن گفته است. تاریخ بیهقی در عین اینکه اثری بی مانند در میان کتابهای تاریخ است ، یک نکته در آن حائز اهمیت است و آن ، وجود تاریخ اشتباه در این اثر است.

ب- تواریخ محلی: نکته ای که در کتابهای تاریخ محلی قابل توجه به نظر میرسد ، اینست که نویسنده این گونه کتابها به دلیل محدود بودن منطقه مورد مطالعه ، بیشتر از بقیه کتب تاریخی به جزئیات پرداخته اند.

درباره گرگان و طبرستان چند کتاب تاریخ محلی به رشته تحریر درآمده است که عمده ترین آنها عبارتند از:

۱- تاریخ طبرستان : محمد بن حسن بن اسفندیار که دبیر رستم بن اردشیر امیر باوندی بود ، در قرن هفتم از روی منابعی که به دست آورده بود ، کتاب خود را نوشت که این کتاب در بردارنده اطلاعات مفیدی درباره تاریخ سلسله زیاری می باشد. البته اشتباهاتی در این کتاب به خصوص در بخش الحاقی آن وجود دارد که به گفته عباس اقبال ، مشخص است توسط شخص نا آگاهی نوشته شده است.

۲- تاریخ رویان: اولیاء... آملی که در دربار آخرین حکام با دوسپان خدمت میکرد ، به فرمان فخرالدوله شاه غازی کتاب خود را به سال ۷۶۴ه.ق نوشت.

۳- تاریخ طبرستان و رویان و مازندران: این کتاب در سال ۸۸۱ه.ق توسط سید ظهیرالدین مرعشی به رشته تحریر در آمده است. وی کتاب خود را از روی کتاب تاریخ طبرستان ابن اسفندیار نوشته است.

۴- تاریخ جرجان: این کتاب توسط حمزه بن یوسف سهمی جرجانی به زبان عربی نوشته شده است. این کتاب مقدمه ای کوتاه در مورد فتح گرگان دارد و سپس به معرفی بزرگان شهر گرگان پرداخته است. این کتاب همچنین اطلاعاتی درباره رجال دربار قابوس دارد اما از زندگی خود قابوس چیزی در آن به چشم نمی خورد.

دو کتاب تاریخ سیستان و تاریخ بخارا نیز جزء تواریخ محلی می باشد که به تاریخ علویان طبرستان پرداخته اند.

ج-منابع جغرافیایی:

در این پژوهش از منابع جغرافیایی زیر استفاده شده است:

مسالک الممالک که با این عنوان دو کتاب توسط دو نویسنده یکی ابن خرداد به که به عنوان رئیس سازمان برید در دوره عباسیان در منطقه جبال حضور داشته و درباره حدود سرزمینهای اسلامی کتاب خود را نوشته است و دیگری ابو اسحاق ابراهیم اصطخری است که درباره راهها توضیح داده است ، وجود دارد. حدود العالم واحسن التقاسیم فی المعرفه الاقالیم نیز از جمله منابع جغرافیای می باشند.

د-منابع دیگر:

کتابهایی نیز وجود دارد که جز کتب تاریخی محسوب نمی شوند ولی اطلاعات زیادی درباره سلسله زیاریان ارائه میکنند. این کتابها عبارتند از:

۱- قابوس نامه: مهمترین منبع که جز منابع دسته اول درباره زیاریان به حساب می آید. این کتاب توسط امیر عنصر المعالی کیکاووس بن اسکندر بن قابوس یکی از امرای آخر آل زیار نگاشته شده در مورد تعلیم و تربیت پسرش گیلانشاه می باشد که اطلاعات مفیدی در مورد امرای زیاری ارائه می دهد.

۲- کمال البلاغه: منبع دیگری است از مجموعه مکاتبات و رسایل قابوس به زبان عربی. این نامه ها را عبدالرحمن بن علی یزدادی جمع آوری کرده است.

ه- در زمینه تحقیقات پیرامون سلسله زیاری به تعداد معدودی پژوهش می توان اشاره کرد. از جمله این تحقیقات رساله *Les Ziarides* اثر کلمان هوار است که همانطور که در پیشینه ادبیات تحقیق گفته شد ، در سال ۱۹۲۲ میلادی در پاریس منتشر شد. ادموند کلیفورد باسورث نیز یکی از پژوهشگران غربی است که در آثارش ، توجه بیشتری به آل زیار داشته است. در کتابهای دیگر تاریخ نیز مطالبی در مورد زیاریان بدست می آید که این کتابها در ردیف ماخذ قرار می گیرند.

۱-۱- سازماندهی تحقیق:

این پایان نامه از ۷ فصل جداگانه ، که هر یک از فصول آن نیز به بخشهای کوچکتری تقسیم شده اند، تشکیل می شود. فصل اول که کلیات تحقیق را در بر می گیرد. فصل دوم به جغرافیای تاریخی طبرستان و گرگان می پردازد. در فصل سوم روند تحکیم و تکوین حکومت زیاری مورد بحث و بررسی قرار می گیرد. در فصل چهارم به بررسی شیوه حکومتی زیاریان و تعامل آنها با سایر حکومتهای همزمان با سلسله زیاری پرداخته می شود. در فصل پنجم درباره ساختار حکومتی زیاریان بحث می شود. فصل ششم به مبانی مشروعیت آل زیار اختصاص دارد و در فصل هفتم که در واقع عنوان پایان نامه است ، به آسیب شناسی و بررسی نقاط قوت و ضعف سلسله زیاری پرداخته میشود.